

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23804408>

Kasblar markazi va rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish orqali bolalarning kasbiy tasavvurlarini kengaytirish

Ahmedova Lola Abdivasi qizi –

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5631-9689>

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarning kasbiy tasavvurlarini kengaytirishda kasblar markazi va rivojlantiruvchi predmet-makon muhitining imkoniyatlari tahlil qilingan. Kasbiy tasavvurlarning kognitiv, emotsional-qadriyatli va faoliyatli komponentlari asoslangan, kasblar markazining zonali tuzilishi, rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish tamoyillari va tematik rejalashtirish namunasi taklif etilgan. Shuningdek, tarbiyachi faoliyatining tsiklik modeli va bolalar kasbiy tasavvurlarini baholash mezonlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tasavvur, erta kasbiy yo'naltirish, kasblar markazi, rivojlantiruvchi muhit, maktabgacha ta'lim, syujetli-rolli o'yin, katta guruh bolalari.

Расширение профессиональных представлений детей посредством организации центра профессий и развивающей среды

Аннотация. В статье анализируются возможности центра профессий и развивающей предметно-пространственной среды в расширении представлений детей старшего дошкольного возраста о профессиях. Обоснованы когнитивный, эмоционально-ценностный и деятельностный компоненты профессиональных представлений, предложены зональная структура центра профессий, принципы организации развивающей среды и образец тематического планирования. Разработаны циклическая модель деятельности воспитателя и критерии оценки представлений детей о профессиях.

Ключевые слова: представления о профессиях, ранняя профориентация, центр профессий, развивающая среда, дошкольное образование, сюжетно-ролевая игра, старший дошкольный возраст.

Expanding children's career awareness through the organization of a career center and a developmental environment

Annotation. The article analyzes the potential of a professions centre and a

developmental learning environment for expanding senior preschool children's ideas about occupations. The cognitive, emotional-value and activity components of children's occupational ideas are substantiated, and a zonal structure of the professions centre, principles of organizing the developmental environment and a sample thematic plan are proposed. A cyclical model of the teacher's activity and criteria for assessing children's occupational ideas are also developed.

Keywords: *occupational ideas, early career guidance, professions centre, developmental environment, preschool education, role play, senior preschool children.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda kasblar olami tez o'zgarib bormoqda: an'anaviy kasblar yangi mazmun bilan boyimoqda, raqamli texnologiyalar bilan bog'liq yangi kasblar paydo bo'lmoqda. Bunday sharoitda shaxsning kasbiy o'zligini shakllantirish jarayonini erta yoshdan boshlash zarurati ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunida bolani har tomonlama rivojlantirish, uni maktab ta'limiga va jamiyat hayotiga tayyorlash maktabgacha ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida esa bolaning atrof-olamni bilishi, ijtimoiy-hissiy rivojlanishi va o'yin faoliyatini markazlar asosida tashkil etish g'oyasi ilgari surilgan. Biroq amaliyotda kasblar bilan tanishtirish ko'pincha mashg'ulot doirasida suhbat va rasmlarni ko'rsatish bilan cheklanib qolmoqda. Bolalar kasb nomlarini bilsa-da, uning mazmuni, mehnat jarayoni va jamiyat uchun ahamiyati haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lmaydi.

Maqolaning maqsadi – maktabgacha ta'lim tashkilotida kasblar markazi va rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish orqali katta yoshdagi bolalarning kasbiy tasavvurlarini kengaytirishning nazariy asoslari va metodik yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotda tizimli, faoliyatli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar metodologik asos sifatida qabul qilindi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik modellash va ilg'or tajribani o'rganish metodlaridan foydalanildi. Kasbiy rivojlanishning ilk bosqichlari xorijiy kasbiy psixologiyada keng o'rganilgan. D.Super kasbiy rivojlanishni butun hayot davomida davom etuvchi jarayon sifatida qarab, uning bolalik davrini "o'sish" bosqichi deb atagan va bu bosqichda fantaziya va qiziqishlar asosida kasbiy tasavvurlar shakllanishini ko'rsatgan. L.Gottfredson nazariyasiga ko'ra, 3–5 yoshli bolalar kasblarni dastlab tashqi belgilari, kattalarning kuchi va mavqei orqali idrok etadi, keyingi bosqichda esa ularga gender rollari prizmasidan qaray boshlaydi. P.Hartung va hammualliflari hamda M.Watson va M.McMahon tadqiqotlari bolalikdagi kasbiy rivojlanish keyingi kasb tanlashga ta'sir etuvchi muhim poydevor ekanligini, bolalar kasblar haqidagi bilimlarni oila, ta'lim muhiti va o'yin orqali o'zlashtirishini asoslagan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat o'yin hisoblanadi. L.S.Vygotskiy o'yinni bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni yaratuvchi faoliyat sifatida baholagan, uning ijodiy tasavvur haqidagi qarashlariga ko'ra esa tasavvur bolaning tajribasi qanchalik boy bo'lsa, shunchalik keng rivojlanadi. D.B.Elkonin syujetli-rolli o'yinning asosiy mazmuni kattalar faoliyati va ular o'rtasidagi munosabatlarni qayta yaratishdan iborat ekanligini ko'rsatgan. Demak, kasblar haqidagi tasavvurlarni boyitish uchun bolaga kasbiy rollarni o'ynash imkonini beruvchi maxsus muhit zarur. Rivojlantiruvchi muhit konsepsiyasi M.Montessorining "tayyorlangan muhit" g'oyasiga va Reggio Emilia yondashuvidagi muhitni "uchinchi tarbiyachi" sifatida ko'rish tamoyiliga tayanadi. S.L.Novoselova rivojlantiruvchi predmet muhiti bolaning faoliyatini boyitib, uning mustaqilligi va

tashabbuskorligini rag'batlantirishi lozimligini ta'kidlagan. V.A.Petrovskiy va hammualiflari bunday muhitni loyihalashning tamoyillarini ishlab chiqqan. Mahalliy adabiyotlarda ham bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish maktabgacha pedagogikaning muhim yo'nalishi sifatida qaraladi, V.P.Kondrashov esa maktabgacha yoshdagi bolalarni kasblar olamiga olib kirishning metodik tizimini taklif etgan. Rivojlantiruvchi muhit tamoyillarining kasblar markazidagi ifodasi 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval

Rivojlantiruvchi muhit tamoyillarining kasblar markazida amalga oshirilishi

Tamoyil	Kasblar markazida amalga oshirilishi
Faollik	Bolalar atributlarni o'zlari tanlaydi, kasbiy rollarni mustaqil taqsimlaydi va o'yin syujetini o'zi tuzadi
Barqarorlik va dinamiklik	Doimiy zonalar saqlanib qoladi, tematik to'plamlar esa o'rganilayotgan kasblar guruhiga qarab almashtiriladi
Moslashuvchan zonalash	Markaz qismlari yengil ko'chma mebel yordamida o'yin ehtiyojiga ko'ra birlashtiriladi yoki ajratiladi
Emotsional jozibadorlik	Haqiqiy kasbiy kiyim va jihozlarning xavfsiz nusxalari bolalarda qiziqish va ijobiy kechinma uyg'otadi
Ochiqlik	Markazga ota-onalar kasblari, milliy hunarmandchilik va mahalla hayotiga oid materiallar kiritiladi
Gender neytrallik	Har bir kasb barcha bolalar uchun ochiq; materiallarda kasblar ayol va erkak vakillari timsolida beriladi

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kasbiy tasavvurlarning tarkibiy tuzilishi. Adabiyotlar tahlili asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning kasbiy tasavvurlarini o'zaro bog'liq uchta komponent birligi sifatida qarash taklif etiladi (1-rasm).

1-rasm. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar kasbiy tasavvurlarining tarkibiy klasteri

Kognitiv komponent bolaning kasb nomi, uning egasi nima bilan shug'ullanishi, qanday mehnat qurollaridan foydalanishi va mehnat natijasi kimga kerakligi haqidagi bilimlarini qamrab oladi. **Emotsional-qadriyatli komponent** kattalar mehnatiga hurmat, turli kasblarga qiziqish va o'zi ham foydali ish qilish istagida ifodalanadi. **Faoliyatli komponent** esa bolaning o'yinda kasbiy harakatlarni bajara olishi, mehnat qurollarining o'yinchoq nusxalaridan to'g'ri foydalanishi va boshqa bolalar bilan kasbiy rollarni muvofiqlashtirishida namoyon bo'ladi. Mashg'ulotlarda asosan birinchi komponent rivojlansa, kasblar markazi uchala komponentning birgalikda shakllanishiga sharoit yaratadi.

Kasblar markazining tuzilishi va jihozlanishi. Kasblar markazi guruh xonasidagi faoliyat markazlaridan biri bo'lib, uni bir nechta funksional zonaga ega yaxlit makon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq (2-rasm).

2-rasm. Kasblar markazining zonali tuzilishi

Syujetli-rolli o'yin zonasi markazning yadrosi bo'lib, unda o'rganilayotgan mavzuga mos almashinuvchi o'yin to'plamlari joylashtiriladi. **Mehnat qurollari zonasida** turli kasblarga oid xavfsiz maketlar, kasbiy kiyimlar va atributlar saqlanadi. **Axborot-vizual zona** rasmi kartochkalar, "Kasblar albomi", mavzuli kitoblar hamda tarbiyachi nazoratida foydalaniladigan audio va video materiallardan iborat.

Konstruktiv-texnik zona bolalarni quruvchi, muhandis va zamonaviy texnik kasblar bilan tanishtirishga xizmat qiladi. **Milliy hunarmandchilik burchagi** kulolchilik, zardo'zlik, do'ppido'zlik kabi xalq hunarlari namunalari orqali bolalarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini tarbiyalaydi. **"Oilamiz kasblari" galereyasi** esa otalarning kasbi haqidagi fotosuratlar va bolalar hikoyalari asosida shakllanib, oila va bog'cha hamkorligini mustahkamlaydi. Bolalarning xavfsizligi nuqtai nazaridan barcha jihozlar sanitariya-gigiyena talablariga javob berishi, o'tkir va mayda qismlarga ega bo'lmasligi shart.

Kasblar bilan tanishtirishni tematik rejalashtirish. Markazning dinamik bo'lishi uchun kasblar guruhlarini o'quv yili davomida mavsumiy voqealar va bayramlar bilan uyg'unlashtirilgan holda rejalashtiriladi. Taklif etilayotgan rejalashtirish namunasi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Kasblar markazida tematik rejalashtirish namunasi

Oy	Kasblar guruhi	Namunaviy kasblar	Markazdagi almashinuvchi to'plam
Sentyabr	Ta'lim	Tarbiyachi, o'qituvchi, kutubxonachi	"Kutubxona" o'yin to'plami
Oktyabr	Qishloq xo'jaligi	Dehqon, bog'bon, chorvador	"Hosil bayrami" bozor maketi
Noyabr	Sog'liqni saqlash	Shifokor, hamshira, farmatsevt	"Shifoxona" va "Dorixona"
Dekabr	Qurilish	Quruvchi, me'mor, elektrchi	Konstruktorlar va loyiha chizmalari
Yanvar	Transport	Haydovchi, uchuvchi, mashinist	"Avtobekat" va yo'l belgilari

Oy	Kasblar guruhi	Namunaviy kasblar	Markazdagi almashinuvchi to'plam
Fevral	Xavfsizlik	O't o'chiruvchi, qutqaruvchi, yo'l nazoratchisi	"Qutqaruv xizmati" to'plami
Mart	Hunarmandchilik va xizmat	Kulol, zardo'z, oshpaz	"Navro'z ustaxonasi"
Aprel	Fan va tabiat	Olim, kosmonavt, ekolog	"Mini-laboratoriya"
May	Kelajak kasblari	Dasturchi, robototexnik, dizayner	Oddiy robototexnik to'plamlar

Rejalashtirishda har bir kasblar guruhi uchun taxminan to'rt hafta ajratiladi. Bu bolalarga kasb mazmunini chuqur o'zlashtirish va uni o'yinda bir necha marta takrorlash imkonini beradi.

Tarbiyachi faoliyatining tsiklik modeli. Kasblar markazi o'z-o'zidan natija bermaydi: uning samaradorligi tarbiyachining maqsadli pedagogik faoliyatiga bog'liq. Har bir kasblar guruhi bo'yicha ish besh bosqichli tsikl asosida tashkil etiladi (3-rasm).

3-rasm. Kasblar bilan tanishtirishda tarbiyachi faoliyatining tsiklik modeli

Motivatsiya bosqichida bolalarda qiziqish uyg'otish uchun muammoli vaziyat yaratiladi yoki guruhga kasb egasi, masalan, ota-onalardan biri taklif etiladi. Tanishtirish bosqichida ekskursiya, kuzatish, badiiy asar o'qish va suhbatlar o'tkaziladi. Markazni boyitish bosqichida bolalar tarbiyachi bilan birga o'yin atributlarini yasaydi; bu ularda markazga "egalik" hissini shakllantiradi. Mustaqil o'yin bosqichida bolalar egallagan bilimlarini syujetli-rolli va didaktik o'yinlarda qo'llaydi. Refleksiya bosqichida esa bolalar chizgan rasmlar va hikoyalardan "Kasblar kitobi" tuziladi, natijalar ota-onalarga taqdim etiladi.

Kasbiy tasavvurlarni baholash mezonlari. Ish samaradorligini aniqlash uchun bolalarning kasbiy tasavvurlari kuzatish, suhbat va o'yin vaziyatlari orqali uch komponent bo'yicha baholanadi (3-jadval).

3-jadval

Bolalar kasbiy tasavvurlarini baholash mezonlari va darajalari

Komponent	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Kognitiv	8–10 ta kasbni, ularning mehnat qurollari va natijasini aytib bera oladi	Kasb nomlarini biladi, mehnat mazmunini qisman tushuntiradi	Faqat bir nechta kasb nomini biladi
Emotsional-qadriyatli	Kasblarga barqaror qiziqish va kattalar mehnatiga hurmat bildiradi	Qiziqish vaziyatga bog'liq holda namoyon bo'ladi	Kasblarga qiziqish kuchsiz

Komponent	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Faoliyatli	Kasbiy rollarni mustaqil taqsimlaydi va o'yin syujetini rivojlantiradi	Tarbiyachi yordamida rolli o'yinda ishtirok etadi	Kasbiy harakatlarni bajarishda qiynaladi

Baholash bolani boshqalar bilan taqqoslash uchun emas, balki uning rivojlanish dinamikasini kuzatish va individual yondashuvni rejalashtirish uchun qo'llaniladi. Muhitning umumiy sifatini baholashda esa ECERS-3 kabi xalqaro shkalalardan foydalanish mumkin.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning kasbiy tasavvurlari kognitiv, emotsional-qadriyatli va faoliyatli komponentlar birligidan iborat bo'lib, ularni faqat mashg'ulotlar orqali to'liq shakllantirib bo'lmaydi.

Ikkinchidan, faollik, barqarorlik va dinamiklik, moslashuvchan zonalash, emotsional jozibadorlik, ochiqlik va gender neytrallik tamoyillari asosida tashkil etilgan kasblar markazi bolalarga kasbiy rollarni o'yinda "yashab ko'rish" imkonini beradi.

Uchinchidan, markazning olti zonali tuzilishi, tematik rejalashtirish va tarbiyachi faoliyatining besh bosqichli tsiklik modeli kasblar bilan tanishtirish jarayonini tizimli va izchil qiladi.

To'rtinchidan, ishlab chiqilgan baholash mezonlari tarbiyachiga har bir bolaning kasbiy tasavvurlari rivojini kuzatish imkonini beradi. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. 16.12.2019 y., O'RQ-595-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62–76.
5. Кондрашов В.П. Введение дошкольников в мир профессий. – Балашов: Николаев, 2004. – 52 с.
6. Новоселова С.Л. Развивающая предметная среда. – М.: Центр "Дошкольное детство" им. А.В. Запорожца, 1995. – 64 с.
7. Петровский В.А., Кларина Л.М., Смыгина Л.А., Стрелкова Л.П. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении. – М.: Новая школа, 1993. – 336 с.
8. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.
9. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2013.
10. Edwards C., Gandini L., Forman G. (Eds.) The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Approach – Advanced Reflections. – 2nd ed. – Westport: Ablex, 1998.
11. Gottfredson L.S. Circumscription and compromise: a developmental theory of occupational aspirations // Journal of Counseling Psychology. – 1981. 545–579.
12. Harms T., Clifford R.M., Cryer D. Early Childhood Environment Rating Scale. – 3rd ed. (ECERS-3). – New York: Teachers College Press, 2015.
13. Montessori M. The Absorbent Mind. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967.